Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti

«Beynəlxalq İqtisadi Münasibətlər» kafedrası

DÜNYA İQTİSADİYYATI

i.e.d., prof. Hacızadə Elşən Mahmud olğu

BAKI - 2011

Qlobal *demoqrafik* problem

Mövzunun planı

1.Problemin nəzəri-konseptual əsasları.

2.Qlobal demoqrafik prosesin ümumi xarakteristikası.

3.Demoqrafik partlayış və onun iqtisadi nəticələri.

4.Demoqrafik problemin həlli yolları.

Demoqrafiya

«Demoqrafiya»nın

(yunanca - ***demos*** - xalq və ***grapho*** - yazıram)
- obyekti - əhali haqqında elm.

Demoqrafiya öyrənir:

- *əhali sayı, doğum və ölüm göstəricilərinin dəyişməsi;*
- *miqrasiya;*
- *yaş strukturu;*
- *milli tərkib;*
- *əhalinin coğrafi yerləşməsi, onun sosial-iqtisadi, tarixi və digər amillərdən asılılığını.*

Demoqrafiya *nəzəriyyəsi*

Demoqrafiya əhali nəzəriyyəsini, əhali siyasətini işləyib hazırlayır. Ölkə, şəhər, vilayət, region və bütünlüklə Yer kürəsi əhalisinin dəyişməsi perspektivini verir.

Demoqrafiyanın bir çox ictimai elmlər: sosiologiya, siyasi iqtisad, tarix, hüquq, etnoqrafiya, sosial gigiyena, statistika və digərləri ilə sıx baglılığı vardır.

«Demoqrafiya» terminini elmi məzmunda ilk dəfə fransız alimi Jan Klod Aşil Qiyar (*1799-1856*) dövriyyəyə 1855-ci ildə çıxartmışdır.

Demoqrafik təbəddülatları əks etdirən mülahizələrə A.Qiyardan da öncə 1662-ci ildə ingilis alimi Con Qrauntanın (*1620-1674*) əsərlərində rast gəlinmişdir.

Buna baxmayaraq **Demoqrafiya** elminin kolumbu **Aşil Qiyar** sayılır

«Əhali artıqlığı» qanunu

İngilis iqtisadçısı - demoqraf Tomas Robert Maltus (*1766-1834*) daha çox iqtisad aləmində «Əhali artıqlığı» qanununu işləməklə şöhrət tapmışdır.

T.Maltusun fikrincə bitki və heyvanat aləmində olduğu kimi, insan cəmiyyətində də öz sərəncamında olan qidanın kəmiyyətinə varmadan istifadəsini təmin etmək instinkti vardır.

T.Maltus təsdiqləyirdi ki, əhali həndəsi (*1,2,4,8,16,32,64 və s.)* silsilə, yaşayış vasitələri isə ədədi (*1,2,3,4,5,6,7 və s.)* silsilə ilə tərəqqi edir.

İki yüz ildən sonra bu nisbət 256-nın 9-a, üç yüz ildən sonra isə 1096-nın 13-ə ekvivalentində olacaqdır. Buradan daha bir fikir də hasil olunurdu kı, əgər əhali artıqlığı qanunu təbiidirsə, onda yoxsulluğu heç bir sistem bölgüsü xilas etməyəcəkdir

Əhali *artımının tsiklilik nəzəriyyəsi*

İtalyan iqtisadçısı, statistik və demoqrafı Korrado Cinni (*1884-1965*) sələfi T.Maltus kimi əhali artımının tsiklilik nəzəriyyəsi ilə məhşurdur.

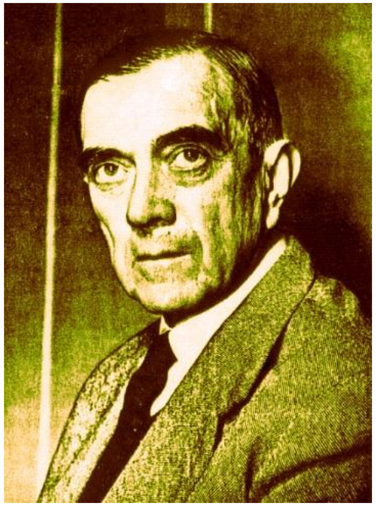

K.Cinnini tsiklilik nəzəriyyəsinə görə hər bir əhali qrupu iqtisadi inkişafla bağlı üç - *sürətli artım*, *stasionar vəziyyətə qədər yavaşıma* və *ixtisarlaşma* fazalarından keçir.

Üçüncü fazaya keçiddə K.Cinni xarici iqtisadi faktorlardan istifadəni məsləhət bilir. O, bu yanaşmanın normal iqtisadi inkişafı patoloji vəziyyətdən ayırmağa yardım etdiyi qənaətini bölüşür.

Demoqrafiya - Doğum əmsalı

Doğum əmsalı

il ərzində 1000 nəfərə düşən doğulanların sayı.

Bir millətin 25 ildən çox yaşaması üçün doğum əmsalı 2,11 dən kiçik olmamalıdır.

2007-ci ildə doğum əmsalı:

- ***Fransa 1,8,***
- ***İngiltərə 1,6,***
- ***Yunanıstan 1,3,***
- ***Almaniya 1,3,***
- ***İtaliya 1,2,***
- ***İspaniya 1,1.***

Əhalinin *təkrar istehsalı*

Demoqrafik *partlayış*

Əhalinin *təkrar istehsalı*

- doğum, ölüm və miqrasiya nəticəsində əhalinin fasiləsiz təzələnməsi prosesi.

Əhalinin *təkrar istehsalı* doğum, ölüm və miqrasiya ilə təyin edilir.

Demoqrafik *partlayış* təyin edilmiş ərazidə çox yüksək olan əhali artımı.

Dünya əhalisi

On min il bundan öncə Yer kürəsində
5000 insan yaşadığı ehtimal edilir.

Bizim eranın əvvəllərində dünya əhalisi təqribən
150-200 milyon nəfər olmuşdur.

Bizim eranın 1000-ci ilinə yaxın isə
300 milyonu olmuşdü.

Yer kürəsinin əhalisi:

- 1850-ci il 1 *milyard;*
- 1930-cu il 2 *milyard;*
- 1960-cı il 3 *milyard;*
- 1976-cı il 4 *milyard;*
- 1987-ci il 5 *milyard;*
- 1999-cu il 6 *milyard;*
- 2011-cu il 7 *milyard.*

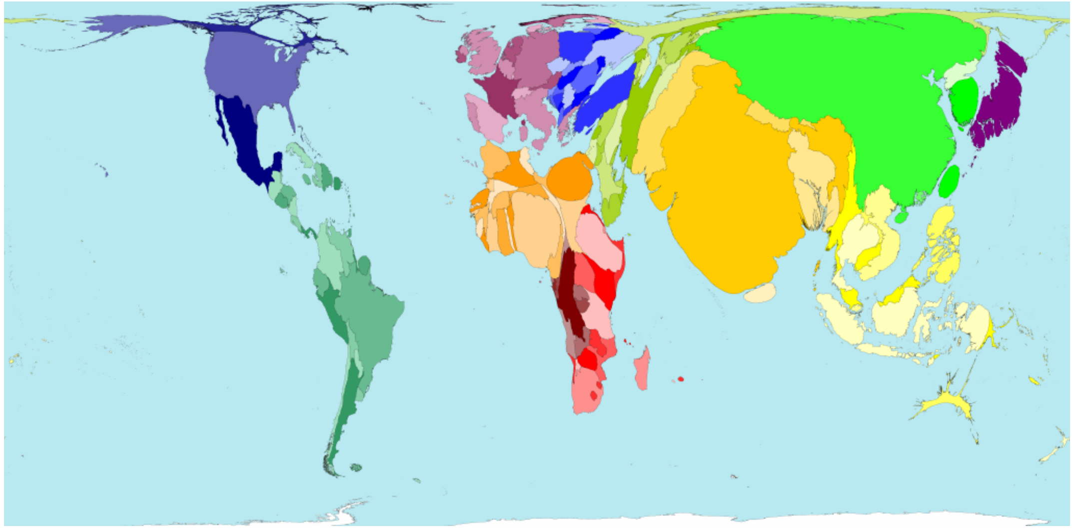

Dünya əhalisi

Dünya əhalisinin 90%-i inkişaf etməkdə olan ölkələrin payına düşür.

Dünya əhalisinin 60%-dən çoxu sayı 100 milyondan çox 10 nəhəng ölkədə yaşayır:

Dünya əhalisinin ən çoxsayl əhalisi olanı ölkələri:

Çin	***1300***	***milyon nəfər;***
Hindistan	***1100***	***milyon nəfər;***
ABŞ	***270***	***milyon nəfər;***
İndoneziya	***210***	***milyon nəfər;***
Braziliya	***170***	***milyon nəfər;***
Rusiya	***150***	***milyon nəfər;***
Pakistan	***150***	***milyon nəfər;***
Yaponiya	***135***	***milyon nəfər;***
Banqladeş	***130***	***milyon nəfər;***
Nigeriya	***130***	***milyon nəfər.***

Planetar məskunlaşma

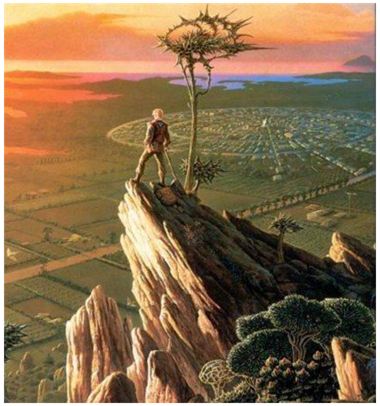

Milli tərkibi köklü - **avtoxon** etnosa və ***imiqrasiyadan yaranmış*** *etnoslara* bölürlər**.**

Planetin məskunluğu bərabər ölçülü deyildir və quru hissəsinin - Antarktida və əksər Qrenlandiya adası daxil olmaqla təxminən 10%-i «**oykumena»ya** (*yunanca* - oikuméē, *məşkun, yaşanılan yer*) - yer kürəsinin insan tərəfindən məskunlaşmış sahələrinə aiddir.

Planetin quru hissəsinin yarısında 1 kv km-ə 1 adam, 1/4 hissəsində 10 adam və qalan hissəsində isə 10 adamdan çox əhali düşür.

Planetin sıx əhali arealına 1 kv km-ə 50 adam düşməklə Mərkəzi Avropa, Şərqi-Çin, Yaponiya, Cənubi Amerika əraziləri və Hind-Qanq, Nil çayları vadiləri fərqlənir.

Planetin əhalisinin hazırda yarıdan bir qədər çoxu kənd ərazilərində yaşayır.

Demoqrafik *proseslərin coğrafi sferasının strukturu*

Dünya əhalisinin təxminən 70%-i quru parçasının 8%-lik sahəsində cəmləşmişdir.

Dünya əhalisinin 60%-i ***planetin*** şimal yarımkürəsində yaşayır

Dünya əhalisinin 30%-i dəniz sahili ərazisində məskunlaşmışdır.

Hazırda **əhalinin** məskunlaşma arealı dağlara tərəf genişlənməkdədir.

Urbanizasiya, Ruralizasiya, Aqlomerasiya

Urbanizasiya - *(latınca* - urbanus - *şəhər)* cəmiyyətin inkişafında şəhərlərin rolunun artması prosesi - kənd əhalisinin şəhərə axını.

Urbanizasiyanın müqəddəm şərtləri - sənayenin inkişafı, mədəni və siyasi funksiyaların genişlənməsi, əməyin ərazi bölgüsünün dərinləşməsi.

Urbanizasiya prosesi yaranır:

- ***Şəhər əhalisinin təbii artımı;***
- ***Kənd yaşayış məntəqələrinin şəhərə qovuşması;***
- ***Geniş şəhərətrafı ərazilərin yaranması;***
- ***Kənd ərazilərindən şəhərə miqrasiya.***

Ruralizasiya - şərəhdən kəndlərə axın - Urbanizasiya prosesinin əksi.

Aqlomerasiya - *(latınca* - agglomerare - *birləşdirmək, yığmaq)* - kompakt yerləşmə.

Aqlomerasiya - yalnız məkan anlamında deyil, həmçinin istehsalın, mədəniyyətin, rekreasiyanın rabitəli üstün inkişafı ilə birləşmiş məkunlaşma qruplaşmasıdır.

Termin üstün olaraq şəhər məskunlaşma tipinə *(şəhər aqlomerasiyası)* aid edilir.

Urbanizasiya

Urbanizasiya prosesləri Asiya,
Latın Amerikası və Afrikada daha surətli tempdədir.

Suburbanizasiya - Urbanizasiyanın növbəti mərhələsi - İnsanların artan rifahı onlara şəhər ətrafında «kənd yaşayış tipli» evlərin tikilməsinə imkan yaradır və onlar kəndlilərə çevrilmədən praktiki olaraq şəhərdə işləməyə davam edirlər.

Urbanizasiya

İllər	Milyondan çox insanın yaşadığı şəhərlərin sayı.	Bütün əhali sayında payı (%)
1900	220	13
1950	740	29
1970	1350	36
1990	2280	43
2025 (*proqnoz*)	Orta hesabla 5000	Orta hesabla 61

Miqrasiya, Emiqrasiya, İmiqrasiya

Miqrasiya - (latınca - *migratio* - köçmə, yerləşmə) insanların bu və ya digər səbəblərdən yaşayış yerini dəyişərək bir yerdən başqa yerə köçməsi prosesi.

Miqrasiya daxili və xarici növlərə malikdir.

Miqrasiyanın səbəbləri müxtəlif ola bilər və o, əksərən iqtisadi vəziyyətlə bağlıdır.

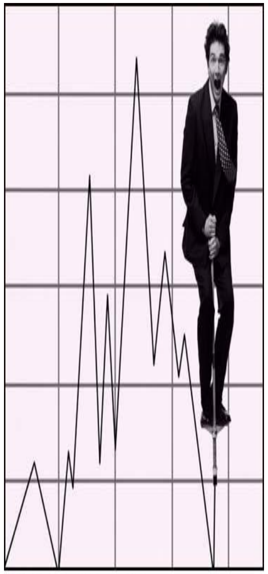

Emiqrasiya və **İmiqrasiya** anlayışları **Miqrasiya** anlayışının paronimləri kimi çıxış etsələr də birmənalı olan konkret interpretasiyaya malik deyillər.

Emiqrasiya öz ölkəsindən daimi və ya uzunmüddətli yaşayış üçün dıgər bir ölkəyə köçməsi.

İmiqrasiya **Emiqrasiyanın** əksi prosesi.

Miqrasiya

Planetar **Miqrasiya** *1965-ci ildəki 70 milyondan 2009-cu ildə 170 milyona çatmışdır.*

Çağdaş zamanda 40 milyondan çox əhali öz ölkələri xaricində yaşayırlar.

İnkişaf etməkdə olan ölkələrdə 2025-ci ildə 2,5 milyard işçi qüvvəsinin olacağı ehtimal edilir.

Üçüncü ölkələrdə əhali artımı və məhdud iqtisadi durum **Qastarbayterlərin** *(almanca - gast+arbeiter qonaq işçi) - zəif inkişaf etmiş ölkədən yüksək inkişaf etmiş ölkələrə fəhlə axınını gücləndirir.*

İzafi iş yerləri olduğu şəraitdə müəyyən işçilər - **Qastrolyorlar** *-tez-tez iş yerlərini dəyişirlər.*

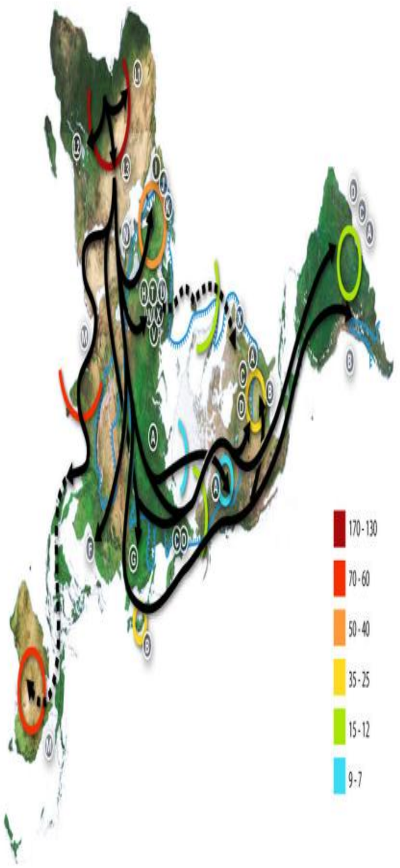

Demoqrafik keçid
Demoqrafik yüklən

- Demoqrafik keçid - Doğum və ölüm göstəricilərinin sürətli aşagı düşməsi ilə nəsillərin dəyişməsi.
- Demoqrafik keçid –ənənəvi cəmiyyətdən müasir cəmiyyətə keçid doğum göstəricilərinin ölüm göstəricilərini üstələməsi ilə xarakterikdir.
- Demoqrafik yükləmə əmsalı - əhalinin yaşlı strukturunun ümumiləşdirilmiş ketfiyyət göstəricisi olmaqla cəmiyyətdəki qeyri-məhsuldar əhalı yükünü göstərir.
- Demoqrafik yükləmə əmsalı hesablanır - uşaqların və təqayüd yaşıda olanların əmək qabiliyyətili əhali sayına nisabəti ilə.

Demoqrafik inkişaf:
reallıqlar və proqnozlar

- **Bütün bəşəri tarix ərzində yaşamış insanların sayı 90 milyard hesablanır.**
- **1950-ci ildə 80-dən artıq yaşı olanların sayı 1%, 65-dən çox olanların sayı 8%, 14 yaşa qədər olanların sayı 35% olmuşdur.**
- **Proqnozlara görə 2150-ci ildə yaşlı əhali sayı ümumi əhalinin 40%-ni təşkil edəcək və proses ölkələrin inkişaf konfiqurasiyasından asılı olmayaraq müəyyən fərqlərlə hamı üçün eyni olacaqdır.**
- **XXI əsrin sonunda planetin əhali sayı 14-15 milyarda çatmaqla sabitləşmə əldə edəcəkdir. Demoqraflar hesab edirlər ki, bu sabitlik sürəkli olacaqdır.**

İşsizlik

İnkişaf etmiş ölkələrdə *işsizliyi* əsasən «işçi qüvvəsi» arasındakı mövcud işsizliklə ölçürlər.

Beynəlxalq Əmək Təşkilatının (BƏT) məlumatlarına əsasən dünyada hazırda 3,2 milyard işçi qüvvəsi vardır.

BƏT-in məlumatlarında hazırda dünyada 200 milyondan çox *işsizin* olduğu bildirilir. Bununla belə müvafiq statistikaya görə inkişaf etməkdə olan dövlətlərdə 1 milyarda qədər əhali qismən işsiz sayılır.

İşsizlik hazırda Yaponiyada 2%, ABŞ-da 6%, Avropada 9%-dir.

İşsizlikdən qurtulmaq üçün isə hər gün 140 min iş yerinin açılması gərəkdir.

Demoqrafik inkişaf senarisi

Məhşur rus alimi Sergey Kapisa (*1928*) planetin demoqrafik tarixi inkişaf ssenarisini tədqiq edərkən, son dörd minilliyin tərəqqi düzümünü ifadə edən dialektik sistem yaratmışdır.

Aparılan təhlilin nəticələrindən biri də odur ki, zamanla əhali kəmiyyəti arasında simmetrik riyazi uzlaşma mövcuddur:

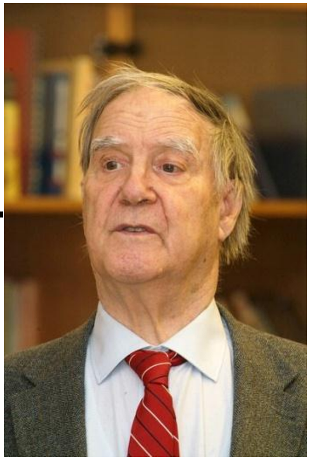

- I. **Bizim eradan 2000 il əvvəl və eramızın V əsri (*Roma imperiyasının çökməsinə qədər*) əhatə olunan dövr 2500 il.**
- I. **Orta əsrlər dövrü 1000 il.**
- II. **Yeni tarix dövrü 300 il.**
- III. **Ən yeni tarix zamanı 120 il.**

Bölgüyə nəzər etdikdə görürük ki, hər növbəti mərhələ əvvəlkinə nisbətdə 2,5-3 dəfə kiçik və hər mərhələdə zaman ölçüsü gödəlməkdədir.

Bu məntiqə görə növbəti - V mərhələ 90 ildən artıq olmayacaqdır.

Yeni zaman kəsiyini isə bəşəriyyətin milyon illik yaş durumu fonunda bir an kimi qiymətləndirmək olar.

Çağdaş nəsil bu zaman məqamının qatı ortasında qərar tutmuş və həmən dövrün orta hissəsi 2000-ci ilə təsadüf etmişdir.

Əsas anlayışlar

- ***Demoqrafiya;***
- ***Doğum əmsalı;***
- ***Oykumena;***
- ***Urbanizasiya;***
- ***Suburbanizasiya;***
- ***Ruralizasiya;***
- ***Aqlomerasiya;***
- ***Miqrasiya;***
- ***İşsizlik.***

T Tə Ə k K r R a A r R

1. *«Əhali artıqlığı» qanunu;*
2. *Əhali artımının tsiklilik nəzəriyyəsi;*
3. *Dünya əhalisi və planetar məskunlaşma;*
4. *Əhalinin təkrar istehsalı;*
5. *Demoqrafik partlayış;*
6. *Demoqrafik proseslərin coğrafi sferasının strukturu;*
7. *Demoqrafik inkişaf ssenariləri.*

Mövzunun ədəbiyyat siyahısı

1. **Hacızadə E.M. Sosiallaşan iqtisadiyyat, Bakı: Elm, 2006. 509 s.**
2. **Balayev R.Ə. Urbanizasiya: şəhər iqtisadiyyatı və ərzaq problemi, Bakı: Elm, 2007. 295 s.**
2. **Мировая экономика** (*под редакцией проф. Ю.А.Щербина*). **М.: ЮНИТИ-Д, 2004. 318 с.**
3. **Ломакин В.К. Мировая Экономика. М.: ЮНИТИ, 2007, 672 с**
4. **Хасбулатов, Р. И. Мировая экономика и международные экономические отношения. М.: Гардарики, 2006. 671 с.**
5. **Социально-экономическая география зарубежного мира, М.: Крон-Пресс, 1998, 592 с.**
6. **Борисов В. А. Демография - М.: Издательский дом NOTABENE, 2001. - 272 с.**
7. **Кудров В.М. Мировая экономика. М.: БЕК, 2004, 464 с.**
8. **Якобсон А. Я., Максимов И. М. Лекции по мировой экономике: Учебное пособие. Иркутск: ИрГУПС, 2006. 87 с.**

Son

TƏŞƏKKÜR EDİRİK!

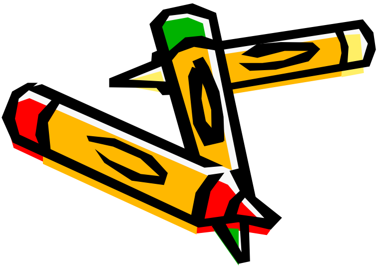

Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti

Bakı ş. İstiqlaliyyət 6, ADİU, I mərtəbə,
Otaq No. 000
Tel: (+99412) 492 – 31 – 21
(+99412) 492 – 62 – 64
E-mail: elshan@mail.az
Veb sayt www.hajizadeh@narod.ru